

N. PÁL JÓZSEF

Egy értelmiségi modell esélye és esendősége Kádár János korában

Váci Mihály életének tanúsága és tanulsága

„Sinkovits sírva kiáltotta világgá, több ezer ember esküjével kísérvé:

Rabok tovább nem leszünk!

Csak a Petőfiék-lángragyújtotta tömeg érezhette azt, amit mi. Mindenki esküre emelte kezét, és felujjongva, megrészegülve a szabadság első lehetőségétől, ami hosszú évtizedeken át nem volt levegője a magyar égboltnak, megrészegülve a nagy, mámorító merészségtől, hogy mit merünk, és hogy merhetjük mindezt, ha akarjuk és ha van bátorságunk – könnyekre fakadva esküdtünk.

Rabok tovább nem leszünk!”

A költő, aki e mondatokat a forradalom sodrában írta, 1956. október huszonharmadikának csodáját nemcsak az eszével, de a szívével is értette – mert értenie kellett! –, ez nem vitás. „Népünk legtisztább áldozásáról” beszélt, s a néhol versre fordult vallomásában úgy szólt a *Himnusz*ról s a hazáról, ahogy szólni csak a tökéletes önazonosság, illetve a közösséggel való „kegyelmi” összeolvadás kivételes pillanataiban lehet. S ha Váci Mihály e naplóját ragaszkodással őrizte – mert őrizte! – egész életében, miként történhetett, hogy 1963. március 26-án – a hatalom „megbocsátó hajlamát” is sugalló „nagy amnesztiával” majd egy napon – tán első parlamenti beszédét (igaz, ott és az idő tájt kötelezőnek számító fordulattal) a forradalmat vérbe fojtó, illetve ahhoz aktívan asszisztáló „Kádár János elvtárs” dicséretével kezdte el? Egyáltalán: miért lett-lehetett képviselővé, ha azon az őszön munkahelye forradalmi bizottságának a tagja volt, s hogy lett-lehetett a világot delegációkkal járó, a „szocialista öntudat szilárd alapján álló” (Király István), „hivatalosan” is ünnepest, Kossuth-díjas költővé, néhány esztendő alatt? Mert ha elfogadjuk – mert Váci is elfogadta, épp a napló tanúsítja ezt –, hogy 1956 a nemzet történelmének morális „záróköve”, önmagáról való tudásának ki-kezdhetetlen viszonyítási pontja, akkor a forradalom leverésére telepedett rend akár verbális igenlése a hazug viszonyrendszer legitimálását, így a vallott eszmény feladását, sőt – ne féljünk a szótól! – elárulását jelenthette-jelentheti csupán. S ez nem a maga korában példátlanul népszerű költő – s az ember! – megítélésének a kérdése természetesen, hisz végső ítéletet mondani itt e földön nincs jogunk, ellenben olyan, a nemzet tudatának megszakadásához, az érték- s ezzel együtt a hazugságfelismerő képességének szétzülléséhez vezető folyamat problémahalmazának a része, ami Váci Mihály – valóban méltánylandó – „ébresztésénél” is sokkal fontosabb. Hogy ne legyen félreértés: hiszem, tudom, hogy Váci a benne élő forradalmat sosem tagadta meg, s azt is, hogy a kádári rend természetét látva a múltó esztendőik során egyre keserűbb lett, s egyre többet szenvedett, de fogjuk már föl, hogy mindez, a hozzá közel állók – meg

az őt figyelők, figyeltetők! – tapasztalata volt csupán *akkor* (a költőt személyében ismerők, szeretők ezt a tudást őrzik, ezt adják tovább többnyire, s ez természetes), a „nép” – amelyben annyira hitt, s amelyért élt – mindezt korántsem látta át. Miként azt sem, hogy az élhetővé konszolidált szocializmus adta kicsinyke örömök, elégedettségek közepette züllünk széjjel menthetetlenül.

A „nép”, a „könnyűt terhű nép”, ahogy egyik szép versében írta (*Édes hazám*) a – szerethető, mert hisz közülünk való! – sikeres embert látta benne, aki „velünk együtt” emelkedik, aki remek előadó, aki felismeri s ostromozza a (természetesen „kijavíthatónak” hitt) hibákat, s aki az író–olvasó találkozókön a bizalmunkat erősíti folyvást, s aki annyira fülbe mászó verseket ír. Nagyon fontos tudni, hogy a közönség – illetve annak tetemes része – csak e népszerűség felszíni jegyeit láthatta akkor, Váci vitái s az őt korlátozó törekvések – ez is a rendszer lényegéhez tartozott! – nem lehettek ismertek. Még az sem, hogy némely versét megcsonkítva közölték, mások alól az árulkodó dátumot tüntették el, s akadt könyve is – az *Utazás Bürokronéziában* című szatirikus korrajza például –, amely a halálát követő nyolcadik esztendőben jelenhetett meg csupán. (Mindezekről a sokáig titkolt 1956-os naplót s a forradalom „élményvilágát” tükröző verseket is rendbe szedve közlő Tasnádi Gábor *Váci Mihály „pünkösdi fehér inge”* című tanulmányából tudhatunk meg a legtöbbet.) Az őt a hatvanas évek elejétől–közepétől körülölelő népszerűség – költőről beszélve – elképzelhetetlen ma már. Aligha volt elemi iskolát végzett ember, aki ne hallotta volna a nevét, iskolai vagy egyéb ünnepélyt, szavalóversenyt Váci-vers nélkül szinte elképzelni sem lehetett, a *Még nem elég!* néhány sorát még a funkcionális analfabéták is az emlékezetükben őrzik talán. Igen, a *Még nem elég!*, ez a hittől s a tetterőtől lobogó darab, amely a hatvanas meg a kora hetvenes évek nagy-nagy csalásának a szimbólumává lett mára, amiről persze nem Váci Mihály tehet. Ez a vers *akkor* – az átlagos „befogadónak” – azt jelentette ugyanis, hogy az út, amelyen járunk alapjaiban tökéletes, csak aztán dolgozni, dolgozni, dolgozni, még, még, még... mert ennyi nem elég, ahogy a futballmeccseken meghonosodott rigmus is mondta. Mert ugye „amit nem termelünk meg, azt elfogyasztani sem lehet”, s ha lesz mit enni, s amíg lesz mit, akkor s addig a nép is nyugton marad. S a „nép” örvendett, hogy az út végre jó, hogy „megtalálja a számítását”, s dolgozott is szakadásig, hogy „vigye valamire”, minapi „legtisztább áldozását” pedig elfeledte, s ebben – tetszik, nem tetszik – ennek az agyonszavalt költeménynek is megvolt a maga szerepe bizony. Mert a kádári hatalom 1956 leckéjét alaposan megtanulta, s tudta, mit s miért csinál.

Az, hogy Váci Mihályt a „népi” reprezentáns szerepére – az „urbánus” Garai Gábor mellé – valóban a kulturális politika választotta-e ki nem sokkal a forradalom után (ezt két kortárs, Csoóri Sándor és a „tervvel” először őt kereső, akkor a minisztériumban dolgozó Mezei András egymástól függetlenül mondta el, tehát alighanem igaz), talán nem is annyira fontos ma már, de hogy ezt a szegénységből jött, s a szegények igazáért lobogó költőt s hitét önmaga számára remekül használta ki, bizonyos. S pontosan ez az, ami nem Váci, hanem a hatalom bűne marad mindörökre. Kétségtelen, hogy e „médiumban” rejlő alkati, szereptudati, szociológiai, társadalom- vagy (ál)mo-

rálpszichológiai lehetőséget – Aczél György vagy akárki más – tökéletesen ismerte föl, s a „modell” működött is egy ideig. Az, hogy a „modellhez” e versvilág egy szálát – a „közéletinek” vagy programszerűnek is eladható részt – népszerűsítették csupán, megint csak nem a legfontosabb. A „titok” – s ezzel a kiaknázható lehetőség – Váci Mihály sorsában, társadalmi, történelmi háttérében, gondolkodói és cselekvő alkataiban, illetve mindennek az 1956 utáni politika hatalomgyakorló szándékához való viszonyában rejlett. Igen egyszerűen: Váci – sorsával, hitével s céljaival – olyan ember volt, amilyenek a hatalom önmagát is láttatni szerette volna a „nép” előtt. Pontosan olyan vágyakról s célokról beszélt rendületlenül, amelyekről a hatalom szívesen hirdette, hogy azok az ő vágyai s céljai is egyben. S volt még valami: Váci nemcsak hitet adni, lelkesíteni tudott, épp a mulasztások s „hibák” állandó számontartásával, a hatalom folyvást való – az ismert tabukat persze szükségszerűen kerülő! – ingerlésével egy latens „levezető szelep” betöltésére is kiválóan megfelelt. A tömeggyűlésekké lett találkozókon tanúsított hiteles s akkor bátornak számító magatartásával, cikkeivel, képviselői munkájával (amit ő valóban komolyan vett!) nemcsak a gondok számon tartójának, de érettük való „érdekkijárónak” is tűnhetett az emberek szemében ő. Lénye s szava az „ügyek” elintézhetségébe s a „dolgok” kimondhatóságába vetett bizalmat erősítette-erősíthette meg újra s újra, de tartok tőle, hogy hallgatósága, olvasói meg a hozzá fordulók az „elintézhetségnek” s a „kimondhatóságnak” ezt a (vélt) lehetőséget a rendszer javára – vagy arra is! – írták néhanap. Váci tudta persze, s élete utolsó négy-öt esztendejében – kivált 1968 után – egyre inkább tudhatta, hogy az igazi „ügyek” nemigen intézhetőek el itt soha, s hogy az igazi „dolgok” valójában kimondhatatlanok, de a költői s emberi pozíció keltette „illúzió” – épp személyének kivételes tisztasága s hitelképessége okán – mégis szinte tökéletesen működött. Hisz volt egy ember, aki a szegények közül jött, s érettük élt minden pillanatban (s ezt sugallta önmagáról a hatalom is), aki nem törtetett, s nem gyűjtött vagyont (ami megint csak a hatalom szorgalmazta „szocialista embertípus” magatartásának integráns része volt), aki állandóan tenni akart, s a közösségért dolgozott („akárcsak” a hatalom), s aki hittel mondta versekben, cikkeiben s a pódiumon, hogy itt, a szocializmus Magyarországnán élni érdemes, sőt, hogy a minapi szegényeknek csak itt érdemes (ugyanazt mondta a hatalom is).

Hogy naiv, avagy hitének balekja volt Váci Mihály, nem állítom, ám hogy e vállalt szerepből vagy pozícióból fakadt külső s belső – mert önmagával is vívott – küzdelem siettetta a halálát, s hogy példája az újabb magyar történelem tanulságos modellje, abban bizonyos vagyok. (Olvassuk el a *Té bolond* című 1963-as, a képviselőség vállalásakor írt versét, s menten kitetszhet, hogy szerepével, e szerep ambivalenciájával, sőt a reá váró sorssal nagyon is tisztában volt ő.) Életével összeforrt művének megítélése e szereppel s pozícióval szembeni álláspontok mentén hasadt ketté ugyanis. A vád, hogy az akkori hatalom lelkes kiszolgálója lett volna, természetesen igaztalan, ám az, hogy a rendszer hihette, hogy az ő embere a költő, éppúgy igazolható, mint ennek ellenkezője, ami arról beszél, hogy majdnem folytonos oppozícióban élt, s végül magára maradt. Váci útja így is, úgy is leírható tehát, életrajzi adalékokat, emlékeztetéseket is elősorolhat mindkét álláspont

rengeteget, de higgyük el, hogy e paradoxon tudomásulvétele nélkül e pályának a nemzet történelmére vonatkozó legfontosabb tanulsága továbbra is homályban marad. Nem a lírikus rangjának s az ember tisztaságának a felmutatása, tudatosítása (műve nem a magyar líra első vonalába tartozik, de annál sokkal jelentősebb költő volt, mint ellenzői állították, s állítják ma is, tisztességét pedig ép ésszel vitatni nem lehet), hanem *e modellértékű szerep, s vele az akkori rendszer és társadalom (erkölcsi-tudati) természetének a megértése a lényegesebb tét ma ugyanis*. Ennek híján csak a már rég hívők hitét erősítgetve, elszánt lelkesedéssel s keserűséggel ismételtetjük önmagunkat, s párbajozgatunk tovább, s ebben a szintén régtől egyenlőtlen küzdelemben a Váci Mihály-i „oldal” ismét és törvényszerűen alulmarad majd. (Ez nem jelenti azt, hogy a költőért s emlékéért dolgozók, perlekedők – Ladányi András, Toldi Éva s mások – munkájára ne volna igen nagy szükség továbbra is, csak tudni kell, hogy az áttöréshez mindez *még nem elég*, s azt is, hogy e munka nem elszántság, szorgalom s „mennyiség” kérdése elsősorban!)

A kádári rezsim „népünk legtisztább áldozásának”, a forradalomnak a tagadására telepedett, amint tudható, így annak – a politikai legalitás értelemben! – részévé lenni csak a hatalom diktálta „játékszabályokat” elfogadva lehetett, s aki így tett (magán)emberi tisztességét megőrizhette ugyan, de a konstrukció részévé (is) vált visszavonhatatlanul. Eszményeit – a szólás alkalmának veszélyeztetése nélkül – nem képviselhette csorbítatlanul, a rendszer alapját képező hazugsághoz igazodni kényszerült, s ha tenni akart, a cselekedet a valós morális és társadalmi értékeket megkavaró és relativizáló hamis paradigmán belül volt elképzelhető csupán. Mindez a rendszer – illetve a rendszer jelenségei! – nyilvános bírálataira is állt kivédhetetlenül, aminek az lett a következménye, hogy a bírálat – avagy a behatárolt „lázadás” – is magát a rendszert erősítette meg, hisz (a bírálhatóság hitének vágyát is kielégítve némileg!) épp a rendszer valódi természetének – s e természet majdani „hozádekának”! – a felismerését odázta el, illetve azt tette lehetetlenné. Azt például, hogy Kádár János országa – morális s történelmi értelemben – *pontosan attól volt a legrosszabb, amit a lakosság a legjobbnak hitt s érzékelt benne*, s aminek – érthetően! – e közért lobogó költő is örülni tudott néhanap. A terhek könnyebbedése, az életszínvonal emelkedése, meg annak hol önelégült, hol bárgyú, hol csalfa hite, nyugtázása, hogy napra nap minden egy kicsit jobb és több lehet. Váci Mihály, ez a szolgálatra született, tiszta lelkű ember a magyar történelem akkor (is) feloldhatatlan csapdahelyzetének a tanulságos példája éppen életének s művének a paradoxonával lehet tehát: *miközben álságokkal hadakozva, hitet s vigaszt adva a rendszert elviselhetőbbé s „szerethetőbbé” tenni igyekezett, elfogadtatni is segítette mindazt, ami ama „legtisztább áldozás” felől nézvést elfogadhatatlan volt már akkor is*.

A hatalom épp erre számított, míg a gyarapodás lehetőségének a bosszankodások közepette is örvendő lakosság a költőben önnön, már-már eltemetett jobbik felére is ráismerhetett. Váci lobogása, önérdek nélküli harca az időközben eldobott-elfelejtett – 1956 csodájában megmutatkozott – erkölcsi-nemzeti tartás fölpislákolásának az alkalmá is lehetett olykor, ezért állítom, hogy az ő – alaposan kihasználta – népszerűsége a társadalom morális frusztrációjából (is) táplálkozhatott.

Nemcsak „közülünk való”, de „helyettünk küzdő” hős is volt kissé abban a hőso-
ket szép lassan elfelejtő, megtagadó korban, aki e küzdelemben bele is halt annak
rendje s módja szerint, miközben Kádár János vonata csendesen pöfögött tovább,
esztendőik múltán a költő emlékét s verseit is kidobva-hátrahagyva már. Ne fél-
jünk a szótól: Váci Mihály – így vagy úgy – a kádári világ áldozata lett, akárcsak
múlhatatlan értékeink, nemzettudatunk s a történelmünk. Sorsa arra példa, hogy
e rend a legszebb hiteket dúlta szét, s csúfolta meg, törvényerőre emelve azt
a hazug konstrukciót, amely nemcsak a cinizmusra képtelen, folytonosan reményt
sugalló lelkeket ölte meg legelébb, de a hazugság felismerésének a képességét is
tönkre tette bennünk – évtizedekre előre akár. Mert Váci halála csak egy folyamat
nyitánya volt, ez is tudható ma már, B. Nagy László, Gerelyes Endre, Kamondy
Tóth László, Simon István, Szabó István, Latinovits Zoltán, Kormos István, Nagy
László, Huszárik Zoltán s mások is hamarosan követték őt, ki így, ki úgy, de
mindannyian fiatalon, megroppanva s hitükben kijátszottan mentek el – miközben
a lakosság jó része s az első ember még mindig egymásra kacsintgatott. Tudom,
Vácit betegségek is gyötörték ifjú kora óta, de hogy e nagyrészt „parasztból jött”
nemzedék első neves halottja éppen ő, ez a maga plebejus hitét és a rend „jobbít-
hatóságába” vetett bizalmát leginkább megőrizött – még az értelmetlen és végze-
tessé lett vietnámi utazásra készülve is makacsul őrizni akart! – lélek lett, aligha
volt véletlen talán.

Ezért, ha róla beszélünk, muszáj elmondani még valamit. Hogy hibázott-e Vá-
ci Mihály, amikor vállalt szerepével – s annak következményeivel! – összenőtt,
„történelmietlen” kérdésnek vélem én, s a vele kapcsolatban többször emlegetett
– akár helyzet- vagy lehetőségfelismerési – naivságot sem akarom egyetlen magya-
rázatul elfogadni igazán. Ha az alkat s az életút megszabta szituáltság összefüggé-
seire nézek, akkor hiszem, hogy ami történt, egy történelmi helyzet determinációja
volt, amely önnön esendőségét is magában hordta kivédhetetlenül. Mindez nem-
zedéke – jórészt máig föloldatlan – csapdája is volt természetesen, ám Váci a ma-
ga „közéleti” radikalizmusával még e sereglésben is egyedi jelenség maradt. Egy
társadalmi értelemben abszolutizált cselekvési morál vezérelte őt, az írást kizárólag
ennek részeként fogta föl, reá semmiféle poétikai forradalom nem hatott, még –
csak „irodalmilag” értelmezhető – költői szereptudata sem volt talán, azonnal hat-
ni akart, ám a létezés formáját egy atavisztikus – esetében és gyökereiben „né-
pi” – tapasztalat szerint képzelte el, annak minden intimitásával, beágyazott (törté-
nelmi) reményeivel, erkölcsi követelményeivel együtt. Hitte, hogy amiért ősei
imádkoztak, eljöhet, hogy a világ megváltoztatható („megváltható”) itt e földön,
s hogy épp azok javára változtatható meg, akik a leginkább rászolgáltak erre. Köl-
tészetének biblikus motívumai, hasonlatai innét érthetőek, bennük egy nagyon is
„evilági terv” sokszázados emlékezete s vágya lobbant fel újra s újra. (Tudom, sze-
rette a zsoldárokat, de Váci teológiai, metafizikai értelemben nem volt sem „iste-
nes” sem „istenkereső” költő, ezért ennek jóindulatú, ám némileg túlhajszolt bi-
zonygatását természetlennek vélem.) Az 1945-ös korfordulóhoz való viszonyát
mindez együtt határozta meg. Számára a nép, a forradalom, a szocializmus (sőt:

a kommunizmus) szavak evilági lehetőségként telítődtek tartalommal akkor, így ama racionalizálhatónak hitt márnak keretet adni látszó, avagy „medret” adni remélt új rendszer *alapjait* megkérdőjelezni nem volt – s személyisége integritásának a sérelme nélkül nem is lehetett! – hajlandó soha. 1956-tól az „igazi” – valóban a szegényekért való – szocializmus beköszöntét s nem valamiféle polgári demokráciával való felváltását várta, s bár erről nem beszélt, de úgy lehet, hogy az egypártrendszer versus többpártrendszer kérdése se nagyon foglalkoztathatta őt (még azzal együtt sem, ha tudta, hogy ez a „kérdés” nem lehetett kérdés akkor). Valószínűleg azt szerette volna, ha abban az egyetlen pártban – amelynek, bármily meglepő, ő nem volt tagja 1956 után! – minden döntési pozíciót a „népből való”, a célokról s a tennivalókról hozzá hasonlóan gondolkodó s cselekvő emberek foglalhatnak el. (Mennyire jellemző lehet, hogy – egy besúgói jelentés szerint – 1968-ban Novotnyban, Dubčekben és Svobodában egyaránt [!] azért akart bízni, mert ők a „népből valók”, s ezért bizonyosan „mögöttük áll a nép”, miként az is, hogy az őt nagyon tisztelő Latinovits Zoltánt „lepolgározta” egyszer, vagy hogy amikor kritizált, a hatalom bűnéül Kádárék „liberalizáló” – tehát nem következetesen szocialista! – politikáját róta fel, akárcsak a „szuperbalos” Biszku Bélaék 1968 után.) Azt, hogy a társadalom átalakulását az emberi tudat s méltóság forradalma nem követte, Bibó Istvánhoz vagy Németh Lászlóhoz hasonlóan érzékelte ő is, de azt, hogy ennek megszületését a „társadalmi forradalmat” – így vagy úgy – elhozott rendszer természete teszi eleve lehetetlenné, már nem ismerte – mert nem is ismerhette! – föl, így bírálati a rezsím folyvást újratermelő, kóros *jelenségeinek* ostromozására korlátozódhattak csupán (amelyből annyi volt, hogy azok „elintézése” ezer Váci Mihály munkabírását is meghaladta volna).

Mindezt úgy is felfoghatjuk persze, hogy „a szocializmusba vetett hitét egy pillanatra sem veszítette el” (monográfusa írta így az 1972-ben megjelent könyvben még), s ez igaz is lehet, de hogy az általa álmodott szocializmus s a „létező” kizárják egymást, „hangosan” sosem vallotta-vallhatta be – még önmagának sem talán. Meglehet, a nyolcvanas évekre – amikorra a terhek már nem „könnyűltek”, de nehezedtek inkább – eljutott volna idáig is, esetleg a lakiteleki sátorban is láthattuk volna őt, bár ezt szerintem kímélőbb életmód mellett sem érte volna meg. Váci hite, lobogása s ama dupla fenekűen hazug kor szükségszerű súrlódása, ütközése eleve magában hordta a végzetet, mert az övéhez hasonlatos lélek az árulásokat sosem képes megemészteni. Amiben hitt – a népért s a nemzetért való, „Krisztus-arcú” forradalomban –, ellopták-elárulták már a korban, de mert nyugton ülni nem tudott, a cselekvés lehetséges terének akarta látni a poshadt állóvizet is. Az ember, aki az elzárt tanyákat járta fáradhatatlanul, aki az erdélyi, felvidéki s délvidéki magyarok gondjának számon tartója volt, s akit a nagyvilágba szakadt magyarok józanabbjai is hitelképes partnernek fogadtak el (az Anyanyelvi Konferenciák elindításáért tett rengeteget), utolsó esztendeiben még megcsalatottan is egy illúzió bűvöletében s fogságában élt, méltatlan iszapbirkózásra kényszerült, ami föl is emésztette őt. A hatvanas évek sikerei (a *Mindenütt otthon* című kötet hozta népszerűség, a képviselőség ígérte szóláslehetőség, a Kossuth-díj), a gyara-

podni kezdő ország látványa s a kor rövid, de érzékelhető – a bűnökkel való szakítás s a kimondhatóság hitét erősítő – antisztálinista tendenciája még reményeit is igazolni látszhattak akár, ám erősek voltak a falak, 1968 után pedig a „demokratikusabb szocializmusra” vonatkozó törekvéseknek is befellegzett. Bebizonyosodott: a hitek s a lehetőségek nem összehangolhatók, ő elment, de az a heroizmust a hamissággal keverő modellt, amit az ő szerepe s pozíciója (is) jelentett, tanulságul itt maradt nekünk.

Ez pedig arról szól, hogy Váci Mihály tisztessége, közösségért cselekvő akarata példa lehet, ám annak a – tévútnak bizonyult – „értelmiségi” modellnek a magyarázatása, „fényezése”, letagadása, netán a dajkálgatása, amit az ő neve (is!) fémjelzett egykor, csak a rászédhetőség alkalmait növelheti bennünk. Váci „mentsége” a sorsa s a kor, amelyben élnie s cselekednie adatott, de maga a modell nem mentegethető, tudni kell, hogy egy hazug viszonyrendszerben élve a hazug viszonyrendszer elemeibe kapaszkodó lázadás is a hazugság része lesz valamiképp, s pontosan azt tartja életben, amit a cselekvő ember éppen megváltoztatni igyekezne. Ő – 1956 után az „ahogy lehet” ősi parancsát is követve persze – azt tette, amit szíve, jelleme s alkata szerint tennie rendeltetett, de beszédes sorsa tanúsítja, hogy 1956 csodája és e csoda eltiprására, elhazudására telepített rend – bármennyire „behátárolt” – szolgálata nem férhet össze soha. Annak vagy önfeladás, árulás, morális megsemmisülés, vagy meghasonlás s pusztulás lehet csak a vége. Vácit az utóbbi érte el, személye áldozat és példázat tehát, s intelem is egyben, hogy miként, s milyen célok igézetében lehet s érdemes ma „ébreszteni” őt. Verseit szerethetjük – de ha lehet, ne azokat, amelyeket a kor elkoptatott! –, embersége, a szegények melletti kiállása meg kivált követésre érdemes, de az úton-útfélen hangoztatott baloldaliságával – a mai politika szöveggörnyezetében – nem nagyon lehet mit kezdeni. Nem mintha a költő – ha élne! – letagadná ezt (nem lenne értelme, mert ő *valóban* baloldali volt), de az ehhez való verbális ragaszkodás, éppen azt a hol csalfa, hol agresszív illúziót – s vele a hazugság felismerésének képtelenségét – örökítheti át csupán, ami ezt az életet s művet is megterhelte egykor, s amitől végképp szabadulni kéne már. Még egyszer mondom: a forradalom emléke s akár a kádári, akár a későbbi „baloldal” szeretgetése nem férhet össze soha, s azért hajtogatom ezt, mert Váci Mihály többnyire idősödő „őrzői” között – egykori (a maguk módján persze szintén „tisztességes” életet élt) párttitkárokat, tanácselnököket, nyugdíjas pedagógusokat s másokat ismerve mondom – a mai „baloldal” töretlen hívei, szavazói vannak többségben talán. Jobb, ha tudjuk: Váci szerette nemzetét, a szegényeket, s megvetette a hazugságot is, míg a jelenlegi, a maga tradícióját „megszüntette megőrző” (mondjuk) baloldal a nemzet s a szegények lesajnálásában, no meg a hazugság – immáron nyílt – vállalásában még a Kádár Jánosén is tútesz alighanem. Milliók nem veszik észre ezt ma sem, pedig éppen ez – az érték- és érdekelismerési képtelenségére való folytonos kondicionálás – volt és maradt a legnagyobb és a leginkább „életképes” bűne annak a rendszernek, amely Váci Mihályt is „fölfuttatva”, ünnepelve, kitüntetve, hitét, őszinteségét és segítő szándékát pedig alaposan kihasználva, kijátszva pusztította el.